
Vera Kržišnik - Bukić

Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanostjo

---

Slovenci so se priseljevali v dežele nekdanje skupne jugoslovanske države še pred njenim nastankom, že vsaj od 19. stoletja naprej, medtem ko jih je mogoče zlasti v Zagrebu, na Reki in ponekod na hrvaški strani slovensko-hrvaške meje zaslediti še prej, tako da lahko veljajo v omenjenih krajih za domačine. Čeprav so se priseljevali zlasti v mesta, rudarska in industrijska središča, so bili npr. v Slavoniji, Bosni, Makedoniji, Vojvodini tudi agrarni kolonisti. Številčno najmočnejše navzoči so bili sredi 20. stoletja (71.652, popis 1953), ob razpadu SFR Jugoslavije naj bi jih bilo po prebivalstvenih popisnih podatkih nekaj čez 35.000, po še drugih virih avtorice pa vsaj 100.000. Njihov splošni družbeni pomen je v obravnavanih deželah, po ocenah zadevnega družbenega okolja, presegal njihovo zgolj številčno navzočnost. V vseh, po letu 1991 novo nastalih državah na območju nekdanje Jugoslavije so se Slovenci obdržali in želijo ohraniti svoje slovenstvo, o čemer pričajo številna kulturna društva, ki so jih ustanovili povsod tam, kjer je bilo mogoče.

Slovenes migrated to the areas of the former state of Yugoslavia long before it had even existed as such, and have been living there at least since the 19th century. In Zagreb, Reka and in some areas along the Croatian side of the common border they have settled so long ago that they are viewed as natives. Even though the majority of them went to towns and to mining and industrial centers, some of those coming to Slavonija, Bosnia, Macedonia or Vojvodina also settled on farms. In the middle of the 20th century the number of Slovenes living in other Yugoslav republics was the highest, as many as 71 652 according to the 1953 census. According to official census data over 35 000 lived there in the period of Yugoslav disintegration. By using some other sources the author estimates that this number was as high as 100 000. The majority nation views these Slovenes as a socially very relevant factor regardless of their numbers. Slovenes still live in all of the newly-created states on the territory of former Yugoslavia. Wherever possible, they have created their own associations and clubs that help them preserve their Slovene identity.

Uvod

Ob desetletnici osamosvojitve Slovenije se je zvrstilo kar nekaj znanstvenih posvetov, ki so iz različnih zornih kotov skušali analizirati pot do nastanka samostojne in neodvisne slovenske države.¹ Na proslavah so si govorniki prizadevali za čim celostnejšo podobo vloženih naporov in vsestranskih bojev ter posledičnih uspehov slovenskega državnega osamosvajanja. Ob vseh teh priložnostih je bila seveda v ospredju pridobljena državna samostojnost kot vrhunski zgodovinski dosežek slovenskega naroda. Sočasno pa je ostal povsem v ozadju, če je sploh bil v tem kontekstu kje omenjen, en vidik slovenstva, ki pa je bil prav z dogajanjem leta 1991 tudi usodno povezan. Gre za tisti del slovenskega naroda, ki se je ob razpadu Socialistične federativne republike Jugoslavije nenadoma znašel zunaj nove slovenske države, ostal na območju preostalega dela dotedanje Jugoslavije.² Tukajšnji zapis o teh, tedaj okrog 100 tisoč Slovincih naj bi vsaj nekoliko dopolnil splošni pogled na zgodovinski trenutek, ki ga je slovenski narod doživel pred desetletjem z državno osamosvojitvijo. Na podlagi svojega dosedanjega raziskovalnega dela bom skušala podati zgoščen prikaz o Slovincih, ki so živeli ali živijo na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji.

Slovenci so prihajali živeti v dežele nekdanje skupne jugoslovanske države še pred njenim nastankom. Tako številčno kakor po pomenu, ki so ga priseljeni Slovenci imeli v novem okolju, je v ospredju 70-letno obdobje jugoslovanske države, v katerem je bil čas do druge svetovne vojne za tamkajšnje slovenstvo morda celo plodnejši od dvakrat daljšega po drugi svetovni vojni. Z razpadom Jugoslavije pa so nastopile za te Slovence povsem nove okoliščine, ki si jih sami nikakor niso želeli, temveč so jih doživeli z mešanimi občutki, pretežno z grenkobo, razočaranjem, resigniranostjo, strahom, vendar tudi s ponosom.

Tudi civilno-družbena ustanova, kot je Slovenska izseljenska matica, Slovencev v bivši skupni državi zunaj Slovenije ni obravnavala kot izseljencev. To so postali tudi zanjo šele z letom 1991, odkar se jim je začela razmeroma zgledno posvečati, skladno s svojim načrtovanim delovanjem, zmožnostmi in pristojnostmi.

Ker zaradi pripadnosti skupni državi s Slovenci v Sloveniji, ti Slovenci za razloček od drugih, tradicionalnih zamejcev in izseljencev do pred nekaj let sploh niso bili predmet posebne raziskovalne pozornosti, kaj šele temeljnega raziskovanja, bo celovitejši pogled nanje mogoč šele v prihodnje, čez približno desetletje, ko se bosta že objavljeni knjigi *Slovenci v Hrvaški* (1995) in nastajajoči o Slovincih v Bosni in Hercegovini čez nekaj let pridružili še načrtovani knjigi o Slovincih v Zvezni republiki Jugoslaviji (Srbiji in Črni gori) in Makedoniji. Ta dela naj bi bila podlaga sintetični in uravnoteženi predstavitvi Slovencev v deželah/državah nekdanje Jugoslavije.

Tukajšnja predstavitev sledi merilu geografske bližine oziroma oddaljenosti, tako kakor so te dežele/države navedene v naslovu. Dodatno pa to zaporedje narekujejo še naslednji dejstvi. Večja geografska bližina Sloveniji je v vseh obdobjih in tudi danes

¹ Med temi posveti sta bila gotovo osrednja v Brežicah in v Kopru. Prim. *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize. Simpozij, Brežice, 21. in 22. 6. 2001* (ur. J. Perovšek); *Mednarodna znanstvena konferenca ob 10. obletnici samostojnosti Republike Slovenije*, Koper, 25.–26. 10. 2001.

² Po popisu prebivalstva, zadnjem velikem skupnem aktu SFRJ pred razpadom, je po drugih republikah razen Slovenije živelo 35.388 Slovencev, ki so se tako narodno samoopredelili. Prim. tabelo in pojasnilo v: V. Kržišnik - Kukić, *O Slovincih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991, Razprave in gradivo* 26–27 1992: 198. Upoštevajoč še druge raziskave avtorice pa je slo dejansko vsaj za trikrat večje število.

povezana z večjim številom tamkajšnjih Slovencev, nato z njihovo boljšo organiziranost in z njo povežano boljšo prepoznavnostjo v drugo-narodnem večinskem okolju.

Hrvaška

Splošno dejstvo je, da je bilo Slovencev na Hrvaškem v vseh obdobjih razmeroma največ; po zadnjem, še jugoslovanskem popisu prebivalstva iz leta 1991 22.376.³ To je znatno več, kakor je bilo drugih Slovencev (13.012), ki so bili tedaj popisani v vseh drugih delih Jugoslavije izven Slovenije. S tem je poudarjeno samo razmerje. Hkrati pa kaže takoj pripomniti, da so omenjene številke ne le popisno najnižje v pretekli polovici stoletja, temveč so precej nižje od stanja, ki je razvidno iz nekaterih drugih, bolj življenjskih kazalnikov.

Toda pogledimo najprej v nekoliko oddaljenejšo preteklost. Na področje današnje hrvaške države so se Slovenci posamič naseljevali že precej pred 19. stoletjem, od tedaj pa jih uradni popisi prebivalstva začenjajo šteti že v več tisočih.

In če se za začetek najprej ustavimo pri številkah, naj bodo v grobem predstavljeni popisni izidi skoz zadnje stoletje, ob splošni pripombi, da pri teh popisih (kar ne velja le za Hrvaško, temveč tudi za druge tu obravnavane dežele) ni šlo le za neenotna osnovna merila, temveč tudi za razlike v teritorialnem obsegu Hrvaške (oziroma drugih dežel) v času popisov, tako da te številke niso res zelo ustrezne. Pa vendar. Po popisih v letih med 1880 in 1921 je bil glavni kriterij občevalni jezik (leta 1880: 20.102, leta 1890: 20.987, leta 1900: 19.789, leta 1910: 15.686, leta 1921: 23.260 prebivalcev Hrvaške (brez Istre in Reke, ki sta tedaj sami imeli skupaj prek 20.000 prebivalcev s slovenskim govornim jezikom).⁴ Leta 1931 se je spraševalo po domovinski pripadnosti: iz Dravske banovine, ki se je v glavnem ujemala s slovenskimi deželami v Kraljevini, je bilo naštetih 34.765 le na področju Savske banovine (ki je delno zajemala Bosno, bila pa zmanjšana za Dalmacijo). Pozneje, od srede 20. stoletja, pa imamo opraviti z eksplicitno narodnostnim samo-opredeljevanjem, ko je mogoče spremljati Slovence tudi v enotnem teritorialnem okvirju, opredeljenem z »avnojskimi« mejami, veljavnimi tudi na začetku 21. stoletja (leta 1948: 38.734, leta 1953: 43.010., leta 1961: 39.101, leta 1971: 32.497, leta 1981: 25.134). Številčno gibanje je do polovice 20. stoletja torej rastlo, nato pa stalno, razmeroma naglo upadanje števila Slovencev na Hrvaškem.⁵

Od 19. stoletja so Slovenci na Hrvaškem v zgodovinsopisju in leposlovni literaturi predstavljeni ne le kot posamezniki, temveč tudi kolektivno, čeprav kotčasni prišleki, ki so bili sezonski delavci na poljih in v gozdovih. Kot sezonski gozdni delavci so Slovenci potem odhajali še naprej na Vzhod, vsem pa so doma pravili »hrvatarji«. Še pred 19. stoletjem je slovenska mladina odhajala na šolanje v Varaždin, na Reko, v Opatijo in seveda v Zagreb, najprej kot srednješolsko, pozneje, v 20. stoletju, zlasti univerzitetno središče. Pri slednjem gre poudariti pomen tistih visokih šol, ki jih takrat Ljubljana (še) ni imela, npr. Medicinska fakulteta ali Akademija za likovno umetnost. Tako v daljni kot v bližnji preteklosti so bile zelo pomembne

³ Najobsežnejšo analizo popisnih podatkov o Slovencih na Hrvaškem v letu 1991 je podala S. Mežnarič, Slovenci u Hrvatskoj. Podaci i model jednog (sociološkijskog) istraživanja, v: *Slovenci v Hrvaški*, Ljubljana 1995, 195–229.

⁴ A. Szabo, Socijalna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880 i 1910. godine, v: *Slovenci v Hrvaški*, 85–107.

⁵ V. Kržišnik-Bukić, O Slovencih..., 191–197.

trgovske in gospodarske vezi, ki so mnoge Slovence že zaradi teritorialne bližine in jezikovne sorodnosti tudi za trajno privabile na hrvaška tla. Težko bi našli dejavnost ali poklic, ki ga ne bi opravljal tudi kak Slovenec ali Slovenka, od dninarja in vaškega posestnika, obrtnika in trgovca, delavca različnih strok, služkinje, gostilničarja, državnega uradnika, učitelja, zdravnika, do duhovnika in nune. Nemalo je bilo in je še na Hrvaškem Slovencev, ki so bili in so znani znanstveniki in umetniki, gospodarski in drugi strokovnjaki, športniki.

Ob tem kaže poudariti dejstvo, da so bili Slovenci na Hrvaškem vedno izrazito mestni prebivalci. Številčno jih je bilo opazno največ v Zagrebu (v 19. stoletju uradno/popisno največ leta 1890: 5.880 prebivalcev s slovenskim materinim jezikom, kar je tedaj pomenilo 15,20 % vsega zagrebškega prebivalstva, v 20. stoletju največ leta 1953: 17.592 narodnostno opredeljenih Slovencev), za njim je bila vedno Reka z uradno približno tremi ali štirimi tisoč Slovenci že stoletje in več, sledili so z več kot tisoč ali včasih kaj manj Pulj, Split in Opatija.

V primerjavi z drugimi nekdanjimi republikami nekdanje Jugoslavije pa je treba Slovence na Hrvaškem razen v številčnem pogledu obravnavati drugače tudi iz geografskih razlogov. Slovenski in hrvaški narod sta sosedata. Neposredno teritorialno sosedstvo slovenskih dežel s hrvaškimi je skozi zadnji stoletji do danes oblikovalo dve tipični vrsti Slovencev na Hrvaškem: tiste, ki jih zaradi že več-generacijskih korenin na Hrvaškem lahko imamo za tamkajšnje domačo prebivalstvo, in druge, ki so priseljenci v novejšem času. Slovenci sicer danes spadajo med starejše hrvaške prebivalce, saj jih 2/3 živi tam že več kot tri desetletja.

Avtohtone Slovence je mogoče najti v Istri, na Reki, na nekaterih manjših še ne dovolj raziskanih območjih na hrvaški strani današnje slovensko-hrvaške meje in v Zagrebu. Kar 70 % zagrebških Slovencev je imelo stalno prebivališče v glavnem mestu Hrvaške še pred letom 1945.⁶

Tudi relativna gosta naseljenost je vedno bila in je ostala večja v področju ob meji, ki je zgodovinsko stara meja. Kot notranja upravna meja v širši skupni državi (Habsburška monarhija, Jugoslavija) se v svojem največjem delu skoz stoletja ni bistveno spreminjala. V letu 1991 je živel v 17 hrvaških obmejnih občinah, skupaj z Zagrebom in Reko, 14.580 Slovencev (tj. 0,95 % tamkajšnjega prebivalstva). To je v primerjavi z letom 1971 res za 7349 manj, vendar hkrati skoraj še dvakrat toliko glede na delež Slovencev v prebivalstvu Hrvaške leta 1991.⁷

Najpomembnejše kulturno središče slovenstva na Hrvaškem je bilo vedno mesto Zagreb. Tudi največ slovenskih društev (študentski *Triglav*, *Slomškovo prosvetno društvo*, *Zveza slovenskih služkinj*) je nastalo prav tu. Med njimi ima gotovo posebno vlogo Slovenski dom, ki si lasti kontinuiteto obstoja in delovanja, z izjemo časa druge svetovne vojne, vse od leta 1929, ko je nastala Narodna knjižnica in čitalnica, vse do danes, ko društvo slavi že 52-letnico svojih prostorov v najožjem središču Zagreba, na Masarykovi 13, kjer je tudi sedež Zveze slovenskih društev na Hrvaškem. Vanjo so na prelomu dveh stoletij vključena še društva *Bazovica* na Reki (ustanovljeno leta 1947), *Triglav* v Splitu (1992) in *Dr. France Prešeren* v Šibeniku (1997). Sicer pa so imeli dolga desetletja svoje kulturno društvo *Triglav* tudi Slovenci v Karlovcu, kjer se, po daljšem

⁶ S. Mežnarić, Nav. delo.

⁷ V. Kržišnik - Bukić, *Narodnostna sestava v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško*, Ljubljana 1997, posebej str. 21–25.

zastoj, prek tamkajšnje knjižnice slovenstvo znova obuja. Med obema svetovnjima vojnama so imeli Slovenci društvo v Osijeku. Še v 19. stoletju pa so prav tam, v »Oseku«, javno in organizirano s skromno kulturno slovesnostjo proslavili 75-letnico Prešernovega rojstva; morda je bilo to prvič, pisalo se je leto 1875, da je bila kje na območju poznejše jugoslovanske države prirejena slovesnost v čast Prešernu.⁸ Brez formalnih društvenih povezav so se Slovenci v preteklosti zbirali in se družili še v Opatiji, Pulju, Dubrovniku, Varaždinu, Čakovcu in seveda še kod. Čeprav je v vseh omenjenih mestih občasno prihajalo do pobud o tudi društvenem samopovezovanju, je bila ta težnja uresničena le v Dubrovniku, in to celo dvakrat. Najprej je bil leta 1985 ustanovljen *Slovenski klub Dubrovnik*, ki je z razpadom Jugoslavije tudi sam usahnil, na začetku 21. stoletja pa sta se pojavili v Dubrovniku kar dve novi slovenski društvi.⁹

V skoraj polstoletni »Titovi« Jugoslaviji so Slovenci na Hrvaškem, enako kakor v drugih ljudskih, pozneje socialističnih republikah, imeli pravni status pripadnikov naroda, ki je enakopraven s hrvaškim oz. z matičnimi narodi teh republik. Tik pred razpadom Jugoslavije so Slovenci na Hrvaškem z ustavno opredelitvijo Republike Hrvaške leta 1990 postali narodna manjšina, ki pa jo je sprememba ustave Hrvaške leta 1997 nominalno zbrisala. Ta neutemeljeni akt je močno prizadel dostojanstvo Slovencev na Hrvaškem, ki so bili skoz vso svojo zgodovino le konstruktivno in vsesplošno družbeno in ožje kulturno dejavni in brez kakršnih koli narodno obarvanih političnih ambicij. Kljub odločnemu protestu svoji, hrvaški državi ob vnovičnih ustavnih spremembah na Hrvaškem leta 2000 niso poimensko kot Slovenci vrnjeni v hrvaško ustavo, pri čemer je grenak priokus tudi zaradi tedaj dokaj medle države slovenske države.¹⁰

Gotovo je s tem vsaj deloma povezano drastično zmanjšano število Slovencev na Hrvaškem ob tamkajšnjem popisu leta 2001; za rezultate se je lahko izvedelo šele sredi leta 2002. Za Slovence se je opredelilo le 13.173 Slovencev ali 0,30 % narodno opredeljenega prebivalstva sosednje države, v njenem glavnem mestu, Zagrebu, pa 3.225 ali 0,41 %.¹¹ Kaj vse je še prispevalo k tako velikemu upadu števila Slovencev, dejansko ne bo mogoče nikoli natančneje ugotoviti, gotovo pa ne gre za množičnejše izseljevanje ali vračanje v Slovenijo, temveč predvsem za nadaljevanje že v prejšnjih desetletjih opaznega asimilacijskega procesa.

Bosna in Hercegovina

Če ne upoštevamo posamičnih slovenskih potopiscev, na tisoče ugrabljenih slovenskih otrok, žena in mož, ki so jih ob roparskih pohodih kot v glavnem sužnje v Bosno in naprej prignali in prodajali Osmanski Turki, in še posameznikov, ki so tam zelo izjemno začasno službovali, je praktično šele druga polovica 19. stoletja čas, ko lahko govorimo o slovenski navzočnosti tudi v Bosni in Hercegovini.

⁸ Prim. Spomin na Prešernovo slovesnost, NUK, f. Ms 1301, Ostalina 9/70.

⁹ Več v: V. Kržišnik - Bukić, O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju, v: *Slovenci v Hrvaški...*, 133–188; D. Plevnik, *Slovenci na Hrvaškem*, Črnomelj in Metlika 1998, 13–83; Silvin Jerman in Ilinka Todorovski, *Slovenski dom v Zagrebu*, Zagreb 1999.

¹⁰ Zelo redki so bili protestni javni odzivi posameznikov. Na podlagi spoznanj svojih raziskav je v javnosti z obsežno utemeljitvijo nastopila podpisana; prim. Slovenci v ustavi Republike Hrvaške, *Delo*, 16. 9. 2000, 31; Slovenci upravičeno prizadeti zaradi izbrisa iz ustave, *Novi odmevi* [Zagreb] 12(nov. 2000): 12–13.

¹¹ http://www.dzs.hr/Popis%202001/H01_02_02/H01_02_02.html.

Najpomembnejši mejnik navzočnosti Slovencev v BiH je politično-vojne narave, tj. vojaška okupacija BiH, ki jo je leta 1878 izvedla Avstro-Ogrska.¹² V tej zasedbi in poznejši deželni upravi so zelo dejavno sodelovali tudi Slovenci. V več tisočih so prišli tja najprej kot vojaki, po nekaj mesecih tudi odšli, od leta 1879 in vse do konca avstro-ogrške vladavine v BiH pa jih najdemo kot državne uradnike, orožnike, učitelje, železničarje, delavce raznih strok, gostilničarje, duhovnike, umetnike, pa tudi kot kmete – koloniste. Mala vas Ralutinac blizu mesteca Prnjavor je bila v 80. letih 19. stoletja pretežno slovenska.¹³ Ob avstro-ogrskem popisu leta 1910 je bilo v BiH naštetih 3.108 prebivalcev s slovenskim materinim jezikom, leta 1921 pa po istem kriteriju ob prvem jugoslovanskem popisu že 4.682. Sredi 20. stoletja jih je bilo uradno največ, leta 1953 se je narodno opredelilo za Slovence 6.300 prebivalcev BiH.¹⁴

Največ Slovencev je bilo vedno v Sarajevu, leta 1910 že 789, leta 1953 pa 1476. Podobno kot na Hrvaškem so bili Slovenci v vseh obdobjih živeli predvsem v mestih, razen v Sarajevu jih je bilo največ v večjih mestih (Banjaluka, Tuzla, Mostar, Zenica), razmeroma gosto pa so bili naseljeni še v izrazito industrijskih in rudarskih središčih, npr. v Kaknju, Novem Travniku, Varešu. Med delavci in rudarji so bili zelo cenjeni, izbirali so jih za vodilne sindikalne aktiviste; ob generalnem štrajku rudarjev BiH so bili Slovenci vodilni v znani Husinski buni leta 1920.¹⁵ Iz časa med obema svetovnima je poznana slovenska kolonizacija v Bosni. Gre za več deset družin primorskih Slovencev, ki so se naselili v plodno okolico Banjaluke, zlasti v vasi Slatino še v 20. letih, tam pognali korenine in bistveno prispevali k uspešnemu agrarnemu razvoju kraja.¹⁶

Zaradi dejstva, da so bili med sarajevskimi Slovenci mnogi izobraženci, je tam, v tudi širše dobro znani Vidmarjevi gostilni, že leta 1897 nastalo prvo slovensko društvo z imenom »Slovensko omizje«, ki je po dosedanjih raziskavah najstarejše slovensko kulturno društvo v zunajslovenskem etničnem območju poznejše Jugoslavije. Od leta 1910 se je imenovalo »Slovenski klub« in je nepretrgoma delovalo do druge svetovne vojne, v času Kraljevine Jugoslavije ob še dveh sarajevskih društvih, delavskem »Ivan Cankar« in primorsko-slovenskem »Bazovica-Gortan«. Tudi drugače os bila leta med svetovnima vojnima tudi v BiH v društvenem pogledu samo-organiziranja Slovencev najbogatejša in najbolj razgibana, saj so slovenska društva delovala tudi v Banjaluki in Zenici, poleg nekaterih bolj občasnih primorskih beguncev.

Prav med slednjimi je bilo več poznanih aktivistov Komunistične partije Jugoslavije, ki so bili potem v času narodnoosvobodilnega boja pomembni tako med partizani, kjer so bili tudi vojaški poveljniki, kakor pri postavljanju revolucionarne ljudske oblasti, in to ne le na lokalni ravni. Ne kaže pozabiti, da so v BiH potekale najpomembnejše bitke na tleh Jugoslavije in da je bila v Jajcu utemeljena bodoča jugoslovanska federacija. Pri njenem nastajanju so imeli ključno vlogo prav nekateri Slovenci. Hkrati je bilo med

¹² O štirimesečnih bojih poleti 1878, ki so pripeljali k zasedbi Bosne in Hercegovine se je veliko pisalo v tedanjem slovenskem tisku, ob 25-letnici okupacije pa je po svojih spominih in drugem gradivu nastala o tem dogajanju znana knjiga Jerneja pl. Andrejke, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878*, Celovec 1904.

¹³ I. Hadžibegović, *Socijalna struktura Slovenaca u Bosni i Hercegovini 1850–1992*. Rokopisno gradivo projekta (knjiga v pripravi). (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana).

¹⁴ Prim. V. Kržišnik - Bukić, O Slovencih..., 178–181.

¹⁵ A. Hadžirović, *Slovenci i Huzinska buna*. Rokopisno gradivo projekta (knjiga v pripravi) (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana).

¹⁶ V. Popović, *Slovenci u Slatini*. Rokopisno gradivo projekta (knjiga v pripravi) (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana).

drugo svetovno vojno v Bosno pregnanih blizu 5.000 Slovencev, ki so se, podobno kakor iz Srbije, po vojni v glavnem vrnili v Slovenijo.

Slovenke in Slovenci so se zelo množično udeležili povojnih mladinskih delovnih akcij, zlasti pri graditvi cest in prog Šamac–Sarajevo, Brčko–Banovići, Doboj–Banjaluka. Drugače pa so v povojno BiH, podobno kakor v druge jugoslovanske narodne republike, Slovenci prihajali predvsem službovat na različna delovna mesta, od učiteljev, zdravnikov, inženirjev... po t. i. administrativni razporeditvi. Sloves dobrih strokovnih delavcev in poštenih ljudi se jih je v BiH držal še iz časa Avstro-Ogrske, zaradi zaslug v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji, po Jugoslaviji in tudi v sami Bosni pa so si pridobili še dodatno zaupanje in naklonjenost tamkajšnjega prebivalstva. Titov koncept o bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov vsaj v BiH zagotovo ni bil prazna fraza, kajti tamkajšnji Slovenci s(m)o se v povojnih desetletjih narodnostno povsem dobro počutili, enako kakor pripadniki vseh drugih jugoslovanskih narodov. Kot delavni ljudje in hkrati pripadniki slovenskega naroda s(m)o bili spoštovani in v glavnem tudi cenjeni državljani. Ker pa narodno samo-opredeljevanje v splošnem tedaj tudi v BiH ni bilo v ospredju in slovenstvo samo po sebi ni bilo ogroženo, tudi Slovenci do 80. let nis(m)o čutili potrebe po lastnem društvenem organiziranju. Dodatno še posebej ne zato, ker s(m)o v BiH živeli teritorialno dokaj razpršeno, ker so bile močne in pogoste vezi s sorodstvom v Sloveniji in Slovenijo nasploh in ker so se zaradi razmeroma številnih narodno mešanih zakonov oziroma družin tudi mnogi Slovenci oziroma Slovenke nagibali k jugoslovanstvu.

Razpadanje Jugoslavije v začetku 90. let je delovalo na Slovence v BiH šokantno. Toda preden so se sploh utegnili tega zavesti, se je v sami BiH začela spomladi 1992 splošna družbena in človeška katastrofa. Bogastvo bosansko-hercegovaške nacionalne pluralnosti je bilo zlorabljeno, čez noč pretvorjeno v notranjo slabost dežele, prebivalstvu so bili vsiljeni medsebojni spori po kriteriju nacionalne in verske različnosti. V to usodo so bili pahnjeni tudi razmeroma maloštevilni tamkajšnji Slovenci, ki so tako postali zaradi svoje »ne-prave« nacionalne pripadnosti žrtev notranje in zunanje agresije na BiH. Slovenska država je leta 1993 organizirala nekaj konvojev, s katerimi je bilo iz Sarajeva in zahodne Bosne (Cazinska krajina) pripeljano v Slovenijo več sto Slovencev, njihovih potomcev oz. sorodnikov in zakonskih tovarišev.¹⁷ Še nekaj več Slovincem se je iz bosanskega pekla posrečilo rešiti samostojno; prišli so v glavnem v Slovenijo, nekateri pa so se v splošni usodi nesrečne bosansko-hercegovaške diaspore razkropili na vse strani sveta.

Tisti Slovenci oz. njihovi potomci, ki so v BiH ostali, so se v precejšnjem številu povezali: nastala so združenja za samopomoč in slovenska kulturna društva v Sarajevu, Zenici, Kaknju, Travniku, Vitezu, Tuzli, Banjaluki. Že leta 1992 je bila ustanovljena Zveza Slovencev Bosne in Hercegovine v Sarajevu, njeno delovanje pa je zlasti zaradi vojnih dogajanj tedaj in potem ostalo na ravni glavnega mesta Federacije BiH, medtem ko je leta 1995 nastala še Zveza Slovencev Republike Srbske v Banjaluki. V vseh omenjenih društvih že nekaj let potekajo tečaji slovenskega jezika za otroke ali odrasle, imajo različne družabne in športne sekcije, mešane pevske zборе, knjižnice in gojijo tesne stike z različnimi ustanovami slovenske države, ki jih tudi vsestransko podpira. Med slovenskimi združenji v BiH, ki so sicer vsa zelo pomembna za tamkajšnje

¹⁷ I. Šumi, "Mislili smo, da je kaj takšnega možno samo na Marsu." Kratka etnografija slovenstva skozi identifikacije evakuirancev Vlade Republike Slovenije in medvojne BiH, *Antropos* 1/3, 2001: 239–262.

Slovence, kaže še zdaj posebej poudariti Zvezo Slovencev Sarajevo in sarajevsko kulturno društvo »Cankar«, ki sta opazno soustvarjala dobro, tudi širše družbeno ozračje in visoko kakovostne kulturne prireditve v času večletnega barbarskega obleganja glavnega mesta BiH.¹⁸

Pretrgane vezi med Republiko Slovenijo in državo Bosno in Hercegovino se od druge polovice 90. let naglo obnavljajo, pri čemer gre predvsem za zelo močno uveljavljanje slovenskega gospodarstva in trgovine v BiH, v obe njeni entiteti. Živahno se obnavljajo tudi vse druge povezave, kulturne, umetniške, znanstvene, ki pa na osebnih ravneh zelo pogosto niti niso bile pretrgane.

Gotovo je vsaj zanimivo, da so Slovenci v BiH znova navzoči tudi kot vojaki. Toda če so res številni leta 1878 odigrali vlogo zasedbenih sil, so konec 20. stoletja, čeprav le nekaj ducatov, sodelovali in še sodelujejo v mednarodnih operacijah vzdrževanja miru.

Zvezna republika Jugoslavija /Srbija in Črna gora

Zvezna republika Jugoslavija je bilo po razpadu SFRJ uradno ime za državo, ki jo je v letu 2000 priznala tudi Republika Slovenija in ki od leta 2003 nosi uradno ime Srbija in Črna gora. Sestavljata jo bivši republiki bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije, nekdanja največja Srbija in nekdanja najmanjša Črna gora. Med njima je bila vedno velika razlika glede Slovencev, ki so živeli kdaj v eni ali drugi.

V Črni gori jih je bilo vselej zelo malo. Popisne številke iz druge polovice 20. stoletja, ko bi jih bilo pričakovati kaj več, so, nasprotno, zelo nizke. Največ jih je bilo leta 1961, in sicer 819, potem pa vse manj (leta 1971: 658, leta 1981: 564 in leta 1991 le še 407). Tja so prihajali predvsem zaradi službe, posvetne in božje, redkeje kot zakonski soprogi ali soproge.¹⁹

Ni (še) znano, da bi se kdaj med seboj združevali, kaj šele, da bi se povezali v kako slovensko kulturno društvo. Ve se, da je nekaj Slovencev, ki so bili za časa Avstro-Ogrske mornarji v Boki Kotorski, tam ostalo tudi po razpadu monarhije. Med svetovnimi vojnami so zelo redki Slovenci živeli še na Cetinju, črnogorskem glavnem mestu, ter v Hercegovnem, Podgorici in Nikšiču. Jugoslovanski gospodarski razvoj je po drugi svetovni vojni mnogim slovenskim velikim podjetjem odprl pot v Črno goro, zlasti na področju železarstva, v črnogorska obmorska mesta Budvo, Otrant, Petrovac pa so slovenske organizacije vlagale v razvoj turizma. Turistično naselje v Budvi, ki se še danes imenuje Slovenska plaža, je načrtoval Slovenec. Še na številnih drugih gospodarskih in negospodarskih področjih so Slovenci delovali kot strokovnjaki.²⁰ Ni pa raziskano, v kakšnem številu so bili Slovenci, ne le za čas morda tudi nekajletne službene naloge, temveč trajneje naseljeni v Črni gori. Po drugi strani pa je zelo znano, da so bili pogosti, razvejeni in tudi že zelo stari kulturniški in umetniški stiki med obema majhnima južno slovanskima narodoma, vendar slednji ne spadajo v tukajšnji prikaz. Gotovo pa so ti stiki povezani z dejstvom, da je bilo npr. v zadnjih desetletjih pred razpadom Jugoslavije kar šest parov pobratnih slovensko-črnogorskih mest.

¹⁸ O društvenem življenju Slovencev v Sarajevu je bilo objavljeno več prispevkov različnih avtorjev. Prvi je o tem obširneje pisal M. Grum, Društvo sarajevskih Slovencev 1891–1918, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, 1: 79–92.

¹⁹ Kržišnik - Bukič, O Slovincih..., str. 181.

²⁰ Zelo skromna osnova za poznavanje elementov slovenstva v Črni gori je geslo v: *Enciklopedija Slovenija* 2, Ljubljana 1988.

Precej številneje kot v Črno goro so se Slovenci v daljni in bližji preteklosti priseljevali v Srbijo. Srbija je zaradi izrazite večnacionalne prebivalstvene sestave večji del druge polovice 20. stoletja tudi uradno notranje administrativno razdeljena na t. i. ožje področje Srbije in veliki periferni avtonomni pokrajini, Vojvodino in Kosovo. V vseh treh predelih Srbije so živeli in še živijo tudi Slovenci.

Podobno kot v Slavoniji in Bosni so tudi v Srbiji dokumentirani prihodi slovenskih sezonskih gozdnih delavcev že v 19. stoletju, medtem ko je bila (časopisna) propaganda za stalno naseljevanje slovenskih kmetov v Srbiji povezana z ugodnimi pogoji, ki jih je srbska oblast ponujala kolonistom pri razdeljevanju obdelovalne zemlje po dokončnem izgonu turške oblasti iz Srbije. Čeprav še ni raziskano in dokazano, so se prvi Slovenci, torej kot kmetje, verjetno tedaj tudi naselili kje v kneževini Srbiji. Morda je bil še prej v kakem srbskem rudniku kak rudar Slovenec, vsekakor pa jih je bilo precej po letu 1880 v rudniku Vrdnik, pod vznožjem Fruške gore, kjer je nastala cela slovenska naselbina in so se tam slovenski priimki obdržali potem še več kot stoletje, nekateri do danes.²¹ Pozneje, leta 1882, ko je Srbija postala kraljevina, so prihajali obrtniki, trgovci in drugi.

Že od preloma 19. v 20. stoletje pa je mogoče Slovence v Srbiji spremljati na dveh ravneh: eni so bili kmetje-kolonisti, rudarji in drugi različni delavci ter strokovnjaki v notranjosti Srbije, drugi pa Beograjčani. Prvi so živeli raztreseni individualno ali po več družin skupaj po raznih krajih ožje Srbije in Kosova, nekaj kot poljedelci, zlasti pa v industrijskih (Kragujevac, Kraljevo, Paračin, Niš, Zaječar) in rudarskih (Trepča, Blagovica, Novo Brdo, Rakita, Bor, Majdanpek) središčih. Rudnik Rtanj v vzhodni Srbiji je v začetku 30. let zaposloval »skoraj same Slovence«.²²

Med omenjenimi mesti je po mnogočem gotovo izjemen Kragujevac. Leta 1933 je bilo samo v kragujevski tovarni orožja in streliva zaposlenih nad 300 Slovencev, med njimi »več odličnih strokovnjakov«, in je tam tedaj in tudi sicer vsako leto po 500 slovenskih fantov služilo vojaški rok, po čemer je bilo to mesto »na prvem mestu v Kraljevini«. Slovenci so bili tudi med zasebniki, poznani kot mojstri in vzorni delavci, in to stavbeniki, mizarji, tesarji, mesarji, peki, krojača, fotograf, graver, gostilničar, špeceristka.²³

Popisi prebivalstva po drugi svetovni vojni kažejo, da so se Slovenci v srbskem okolju pretežno asimilirali. Če ne upoštevamo Beograda, v drugi polovici 20. stoletja ni bilo večjega priliva Slovencev v Srbijo. Ob tej oceni ne smemo pozabiti na nekajletno agrarno kolonizacijo v Vojvodini, v kateri so sodelovali tudi Slovenci. Gre zlasti za vasi Gudurica, Velika Greda, Plandište, Bela Crkva in mesto Vršac. V narodnostno močno pomešani Gudurici je bilo leta 1948 največ Slovencev, 498 od skupno 1474 prebivalcev. Ob tej kolonizaciji v Vojvodino, v kateri so Slovenci razmeroma sicer najmanj sodelovali, je tja prišlo v letu 1945 623 družin z 2625 člani, vendar se je v poznejših letih to število stalno manjšalo, delno zaradi asimilacije, delno pa zaradi vračanja v Slovenijo tistih, ki se v novem okolju niso zmogli prilagoditi.²⁴

²¹ Slovenski rudarji so prišli v rudnik konec 19. stoletja; gl. "Raztreseni slovenski udje, Stara slovenska rudarska kolonija pod Fruško goro", *Izseljenski vestnik, Rafael*, september 1937, št. 9, 101. 52 let pozneje je o njih pisalo *Delo*: D. Utenkar, Knapi so pognali korenine. Slovenci na Fruški gori, *Delo*, 2. 8. 1979.

²² "Naši v Kragujevcu", *Jutro* 84, 1933. str. 4.

²³ O Slovencih v Kragujevcu in drugih mestih Srbije in na Kosovu je v 30. letih 20. stoletja redno poročalo zlasti ljubljansko *Jutro*.

²⁴ Kolonizacijo Slovencev po drugi svetovni vojni je obravnavalo več avtorjev; gl. M. Pak, Kolonizacija Slovencev v Banatu, *Geografski zbornik* 8, 1963: 402404; Gačeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*, Novi Sad 1984; V. Kržišnik - Bukić, O Slovencih..., 189-191.

Posebej bogate podobe pa je mogoče opazovati o Slovencih, priseljenih v Beograd. Ne samo da jih je bilo tam v primerjavi z drugimi območji in mesti Srbije vedno največ (leta 1921: 1059, čez desetletje že 5986, po prvih treh popisih po drugi svetovni vojni pa blizu 10.000, pozneje je uradno število stalno padalo, celo na 3.628 leta 1991), bili so hkrati, zlasti kot posamezniki, tudi zelo pomembni; številni v političnih in upravnih službah, kar je bilo seveda povezano z vlogo Beograda kot velikega mesta in še posebej kot 72 let delujoče prestolnice skupne jugoslovanske države, prav tako v kulturi in umetnosti.²⁵

V času naglega in številčnega vzpona v 30. letih 20. stoletja so bili beograjski Slovenci tudi znani družbeni in gospodarski zasebniki: odvetniki, zdravniki, lekarnarji, vrtnarji, gostilničarji, krojači, mizarji, trgovci. Restavracija v ulici Kraljice Natalije se je celo imenovala »Slovenija«. Podobno kot v Zagrebu in Sarajevu so bili Slovenci v Beogradu med obema vojnama tudi narodno zelo zavedni in med seboj povezani. Leta 1937 je bilo v Beogradu kar pet slovenskih društev: »Cankar«, »Edinost«, »Prosvetno društvo«, »Triglav«, »Istra-Trst-Gorica«. Še pet let prej so bile organizirane v lastnem društvu slovenske služkinje (»Zveza služkinj«). Zelo dejavne so bile tedaj tudi slovenske sestrebolničarke, tudi jugoslovansko združenje sester-bolničark je vodila Slovenka. Skupni cilj beograjskih Slovencev, ki so se v 30. letih čutili v Beogradu doma, je bila pridobitev slovenskega »narodnega doma«, kar pa se ni uresničilo ne tedaj ne pozneje.²⁶ Čeprav ni šlo le za slovensko narodno združenje, pa je bilo v Odboru za sprejem in nameščanje beguncev iz Julijske krajine, ki mu je v Beogradu predsedoval znani Slovenec, J. M. Čok, največ aktivistov in aktivistk Slovencev in Slovenk. Opisovalec in tedaj nedvomno najboljši poznavalec »socialno-kulturne slike« Slovencev v Beogradu je oktobra leta 1932 ocenjeval, da jih je ne glede na manjše statistično število »najmanj 10.000«.²⁷

Pomembna epizoda slovenstva v Srbiji se je dogodila v času druge svetovne vojne, ko je za več let po raznih srbskih krajih svoj dom našlo okrog 10.000 ljudi iz okupiranih slovenskih dežel pregnanih Slovencev. Leta 1945 se je v organizaciji beograjskega slovenskega društva »France Rozman Stane« večina pregnancev iz Srbije vrnila v Slovenijo. Kljub seveda tudi zelo neprijetnim posamičnim usodam pa na splošno velja, da so bili v Srbijo pregnani Slovenci tam dobro sprejeti; tako so še desetletja po vojni vozili vsakoletni vlaki prijateljstva med Slovenijo in Srbijo. Drugače pa so bili med drugo svetovno vojno Slovenci v Srbiji, kakor v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem, tudi partizani in znani politični voditelji.

Obdobje po drugi svetovni vojni je čas nadaljnje močne navzočnosti Slovencev v Beogradu na prav vseh področjih, od preprostejših poklicev do vrhunskih strokovnjakov, umetnikov in seveda politikov. Družiti so se začeli takoj po osvoboditvi Beograda, ko je še leta 1944 nastalo že omenjeno slovensko društvo, ki je imelo svoje prostore, knjižnico, pevski zbor, organiziralo mnoge kulturne dejavnosti, vendar je bilo že po nekaj letih razpuščeno, skladno s politikom Partije do nacionalnih društev v Jugoslaviji nasploh. Medsebojna srečanja beograjskih Slovencev so se potem nadaljevala na neformalni ravni, zlasti v restavraciji dnevnika »Borba«, kjer je bila ustanovljena tudi »Prešernova klet«. Pozneje sta bili odprti še dve slovenski restavraciji, v 60. letih »Pri

²⁵ Že med obema vojnama je nastala knjižica *Slovenci v Beogradu*, ki jo je napisal in uredil B. Žvan. Tedaj je o njih stalno in obsežno poročalo tudi slovensko časopisje, zlasti dnevnika *Jutro* in *Slovenec* ter, seveda, *Izseljenski vestnik*.

²⁶ Žvan, *Slovenci v Beogradu*. Beograd 1932, str. 68–69.

²⁷ Nav. delo, str. 7.

majolki« v Novem Beogradu, v začetku 80. let pa »Kurent« v Zemunu. Gostilne »Pri majolki« na začetku 21. stoletja ni več, preimenovala se je v »Vojvodino«, vztraja pa, in to že natanko sto in dve leti, sicer bolj formalno, gostišče oziroma restavracija z imenom »Bled«. Poznavalci beograjske gostinske ponudbe pogrešajo namreč tudi pristne slovenske jedi, npr. zlasti kranjske klobase, ki naj bi jih seveda stregli zlasti v lokalih s slovenskim imenom. Pričakuje se, da bo to vrzel lahko vsaj deloma zapolnil ljubljanski »Mercator«, ki na prelomu 20. in 21. stoletja zelo uspešno plete trgovsko mrežo tako rekoč na celotnem področju nekdanje Jugoslavije; konec leta 2002 so odprli doslej največji trgovski center prav v Beogradu, pred tem pa še v Sarajevu, Zagrebu in Pulju.

Zaostrovanje političnih odnosov med Srbijo in Slovenijo, ki je doseglo vrhunec v drugi polovici 80. let in je napovedovalo razpad Jugoslavije, je imelo večrazsežnostni vpliv na Slovence v Srbiji. Najprej, v večinskem srbskem okolju so postali marsikod nekako nezaželeni, če že ne osovraženi, kar so doživeli celo slovenske redovnice in duhovniki. Mnogi Slovenci in Slovenke so se zaradi omenjenih napetosti povsem umaknili iz družbenega okolja, nekateri pa so se, prevzemajoč argumentacijo Srbije zoper Slovenijo, slovenstvu v določenih trenutkih celo odrekli. Del Slovencev je pri slovenstvu ne samo tiho vztrajal, temveč ko je le bilo mogoče, svojo narodno pripadnost tudi javno izražal. Med takšnimi gotovo velja omeniti malo in sčasoma vse večje število Slovencev v Novem Sadu in Vojvodini, kjer je izrazita večnarodna prebivalstvena sestava že stoletja ustvarjala strpno ozačje medetničnih odnosov. Leta 1997 je peščica Slovencev ustanovila svoje slovensko kulturno društvo. Društvo, ki se je leta 1999 poimenovalo »Kredarica«, ima na samem začetku novega stoletja okrog 300 članov.²⁸ Medtem se oglašajo še Slovenci iz drugih krajev Vojvodine z željo, da bi se društveno povezali.

Proces umirjanja političnih odnosov med Slovenijo in Zvezno republiko Jugoslavijo, od leta 2003 uradno imenovano Srbija in Črna gora, pravzaprav med Slovenijo in Srbijo, kajti politični odnosi s Črno goro so bili v zadnjem desetletju izredno dobri, optimistično napoveduje ugodnejše čase za tiste ljudi v Srbiji, ki bi hoteli ohraniti in negovati slovensko narodnostno identiteto. Zadnja leta potrjujejo, da je kultura v najširšem smislu in v njenem okrilju posebej umetnost, tisto področje, ki napoveduje naglo in pestro oživljanje stikov med zgodovinsko potrjeno prijateljskima narodoma, kar že ugodno vpliva tudi na počutje tako Srbov v Sloveniji kot Slovencev v Srbiji. Naj v tem pogledu sklenem z omembo kavarne »Stupica«, poimenovane po Slovcu Bojanu Stupici, očetu znamenitega Jugoslovenskega dramskega pozorišta, katerega nova stavba v središču Beograda še nastaja, vendar sta bili leta 2002 že vzajemni gostovanji uglednih slovenskih in srbskih gledaliških ansamblov ob navdušenem sprejemu številnega občinstva tako v Beogradu kot v Ljubljani, o čemer je bogato poročal tudi tisk v obeh mestih.

Makedonija

V Makedoniji, najbolj oddaljeni nekdanji republiki bivše SFRJ, se je po pričakovanju naseljevalo razmeroma najmanj Slovencev. Medtem ko so prej, še v 19. in na začetku 20. stoletja prihajali tja bolj izjemoma, naključno in posamič, v zvezi s kako vojno na

²⁸ Izdajajo istoimenski bilten. *Kredarica* je izšla v letih 2000–2002 v 8 številkah, v letu 2003, do zaključka tukajšnjega zapisa, pa je izšla še do dvojne številke 10–11 (junij–september 2003).

Balkanu (sodelovanje v južnoslovansko-turških bojih) ali kot trgovci, pa je obdobje po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev čas, ko je postala Makedonija, tedaj vsesplošno imenovana Južna Srbija, del skupne države, in tako tudi prostor, kjer so se med svetovnjima vojnima začeli naseljevati Slovenci. Kot koloniste jih je tja organizacijsko usmerjala Zveza jugoslovanskih emigrantskih združenj in tudi poskrbela za njihove nastanitve.

Primorski rojaki so v večjem številu v 20. in 30. letih prišli v Makedonijo kot kolonisti zlasti v organizaciji v Skopju ustanovljenega društva »Trst-Gorica-Istra«, leta 1931 enega od 26 društev iz Zveze jugoslovanskih emigrantskih združenj, ki so delovala po večjih jugoslovanskih mestih. Največjo naselbino, ki je leta 1933 štela okrog 150 slovenskih Primorcev, so ustanovili v Bistrencih pri Demir Kapiji ob Vardarju. To je bila etnično pretežno slovenska vas, tako so v njej, v danih razmerah, gojili slovensko kulturo. Postavili so tudi katoliško cerkvico, vendar so zlasti nesoglasja s pravoslavnim okoljem poleg drugih razlogov zelo vplivala bodisi na pravoslavno prekrščevanje oz. srbizacijo Slovencev, na zapuščanje vasi in razseljevanje, npr. v Bosno ali, če je bilo mogoče, vračanje v domače slovenske kraje. Po drugi svetovni vojni v tej nekdanji slovenski vasi ob Vardarju ni ostal več noben Slovenec.²⁹ Druga večja slovenska kolonistična naselbina je nastala v Dušanovcu ob Dojranskem jezeru, zatem v Bogdancih pri Gevgeliji, po več slovenskih družin pa je živelo še v Strumici, Štipu, Kumanovem, Pepelištu, Bitolju; v slednjem so bili zlasti kot častniki in podčastniki z družinami ter vojaki.

V manj ko desetih letih se je število Slovencev v Makedoniji potrojilo. Leta 1921 jih je bilo 429, leta 1931 pa (na nekoliko širšem ozemlju Vardarske banovine) 1424 (po materinem jeziku) oziroma 1493 (po kraju rojstva: Dravska banovina). Število Slovencev je do druge svetovne vojne očitno še raslo, kajti po neuradnih, cerkvenih, virih (skopska škofija) naj bi jih bilo okoli 4000 leta 1939. Spet jih je največ prišlo v največje mesto, v Skopje. Tam so bili častniki, državni uradniki, različni strokovnjaki, seveda duhovniki in častne sestre, razmeroma zelo veliko je bilo slovenskih deklet, ki so se udinjale kot služkinje. Za njihovo varstvo so sestre usmiljenke ustanovile Dom sv. Marte.³⁰

Po množičnem Hitlerjevem izgonu Slovencev leta 1941 je nekaj slovenskih družin prispelo celo v Makedonijo. Sicer pa je bila večina slovenskih fantov iz Bistrenc med makedonskimi partizani, nekateri Slovenci iz Makedonije so leta 1944 sodelovali v znamenitih bojih na sremski fronti. Po drugi svetovni vojni se je število Slovencev v Makedoniji znatno zmanjšalo. Le ob enem popisu jih je bilo čez 1000, leta 1961, ko so jih našteali 1147, ob vseh drugih uradnih popisih se je njihovo število gibalo med 500 in 1000 makedonskih prebivalcev.³¹

To gibanje se je nadaljevalo tudi po razpadu skupne države. Poseben popis leta 1994 je o Slovencih v Makedoniji postregel z naslednjima podatkom: 403 so se narodnostno opredelili kot Slovenci, 352 prebivalcev Makedonije pa je prijavilo slovenski jezik kot svoj materin jezik. Ponovno je mogoče ugotoviti, da je bilo Slovencev največ v Skopju

²⁹ B. Rusić, Slovenci v Bistrenici v Makedoniji, *Traditiones* 2, 1973:177–201; Boža Škoberne, Slovenska vas ob Vardarju (podlistek), *Delo*, 9.–13. 10. 2000.

³⁰ Med vojnima so za Slovence v Makedoniji oz. v Južni Srbiji, kot so tedaj imenovali Makedonijo, najbolj skrbeli tamkajšnji slovenski duhovniki, ki so pošiljali tudi vesti v domače kraje; gl. A. Turk, Skopje. Iz Južne Srbije, *Izseljenski vestnik, Rafael*, maj 1937, 34–36.

³¹ V. Kržišnik - Bukić, O Slovencih..., 181.

(227), veliko manj v drugih mestih, v Bitolju (23), Ohridu (14), Štipu (14), Kumanovem (11), Gostivarju (10), preostali so bili še bolj razpršeni.⁵²

Zanimivo je, da je Makedonija edina novo nastala država, v kateri so po razpadu SFRJ imeli popis prebivalstva kar dvakrat. 31. oktobra 2002 so namreč ponovno popisovali, predhodni rezultati tega popisa pa še niso znani. Najnovejši popis v Makedoniji seveda ni neposredno povezan s tamkajšnjimi Slovenci, povod zanj je bil izrazito političen, čeprav je etnično obarvan – povezan je z etničnimi napetostmi in spori med večinskimi Makedonci in manjšinskimi Albanci v Makedoniji, ki tudi zaradi naraščajočega števila zahtevajo konstitutivno narodno enakopravnost. Slovenci bodo tudi tokrat najprej v kategoriji »Ostali«, poznavalka razmer med tamkajšnjimi Slovenci, skopska Slovenka dr. Amalija Jovanović pa napoveduje, da bi se utegnilo število Slovencev celo povečati, kajti medtem so prenekateri dobili slovensko državljanstvo, kar naj bi vplivalo na okrepitev slovenske narodne samozavesti posameznikov.

Ne glede na danes razmeroma zelo majhno število Slovencev v Makedoniji je slovenska narodna zavest, na katero smo posebej opozorili za prvo polovico 20. stoletja med slovenskimi agrarnimi kolonisti in v Skopju, zdaj znova živa še vsaj zaradi enega, morda celo pomembnejšega razloga. K njeni krepitvi je pripomoglo slovensko društvo »France Prešeren«, ki so ga ustanovili v Skopju živeči Slovenci leta 1994. Od začetka so se vanj vključevali tudi pripadniki drugih v Makedoniji živečih narodov. Društvo se ukvarja z značilnimi kulturnimi vsebinami, podobno kot že drugod omenjena društva. Vse intenzivneje pa so Slovenci po razpadu Jugoslavije in v razmerah dveh novo nastalih samostojnih držav v Makedoniji navzoči ob gospodarskih vlaganjih in različnih vrstah drugega sodelovanja, pri čemer kaže poudariti, da je ugoden razvoj vsestranskih stikov med Slovenijo in Makedonijo posledica tudi razmeroma manjše obremenjenosti s težavami iz bližnje preteklosti, ki so nekatere še zelo moteče v odnosih Slovenije do drugih držav, naslednic bivše Jugoslavije.

Nekatere skupne poteze slovenstva v obravnavanih deželah v preteklosti

Usode Slovencev v vseh obravnavanih deželah/državah ni mogoče posploševati ne za preteklost ne za sodobnost. Vendar je nekaj značilnosti takšnih, da povezujejo Slovence v vsaj dveh ali treh deželah skupaj. Naj za sklep skušamo podati le nekaj opaznejših skupnih značilnosti, kakor so si približno sledile skozi čas.⁵³

- Če ne že prej, so bili že vsaj v 19. stoletju Slovenci navzoči kot rudarji v Bosni in Srbiji, kot sezonski gozdni delavci v Slavoniji (Hrvaška), Bosni in Srbiji.

⁵² Prvi popis prebivalstva po razpadu SFRJ so opravili v Makedoniji že leta 1994. Bil je posledica napetih političnih odnosov med Makedonci in Albanci v Makedoniji. Slovenci so popisani med »Ostali« in tedaj zanje niso pripravili natančnih izračunov po občinah; po pričevanju Slovenke Amalije Jovanović, pobudnice združevanja Slovencev v Skopju, doktorice sociologije, ki se tudi poklicno ukvarja s prebivalstveno statistiko in je posredovala navedene podatke o Slovencih v Makedoniji v letu 1994. Leta 2002 so opravili v Makedoniji nov popis prebivalstva. Poleg večinskih Makedoncev (64 %) in zelo številnih Albancev (25 %), so kot številni imenovani še Turki, Romi, Srbi, Bosanski Muslimani in Vlahi, medtem ko so bili Slovenci uvrščeni med Ostale, ki skupaj tvorijo 1,04 % prebivalstva (RFE/RL NEWSLINE Vol. 7, No 225, Part II, 2 December 2003).

⁵³ Gre za plod avtoričinih dolgoletnih študijskih spoznanj pogleda o tematiki, zasnovanih na deloma objavljenem in deloma še neobjavljenem gradivu projekta. Podatki o društvenem samoorganiziranju Slovencev so bili posodobljeni poleti 2003.

- Res gre za redke posameznike, pa vendar ne kaže pozabiti, da se je nekaj deset Slovencev zaradi južnoslovanske ali/in protiturške solidarnosti udeležilo različnih vstaj, uporov, vojn na balkanskem jugu v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja, ko so se tamkajšnji narodi borili proti osmanski oblasti oz. so jo izrivali iz južnoslovanskih dežel. Morda najzanimivejši bojevnik, vendar tudi mirovnik, je bil Miroslav Hubmajer: bil je upornik (Hercegovina) in vodja upornikov (Bosna) leta 1875, bojevnik proti Turkom v Srbiji v letih 1876–1878, vodja prostovoljcev v uporu v Makedoniji leta 1878 in 1879, v 90. letih 19. stoletja je večinoma živel v Beogradu, potem do smrti leta 1910 v Sarajevu, kjer je bil zelo ugleden meščan, služboval je kot arhivar v muzeju, bil je član Slovenskega omizja.
- V podobnem kontekstu bi kazalo omeniti še enega slovenskega bojevnika, borca na intelektualnem področju – dr. Gregorja Čremošnika. Leta 1917 je postal tajnik Inštituta za preučevanje Balkana v Sarajevu, v letih 1919–1935 je bil kustos tamkajšnjega Zemaljskega muzeja, kjer je vodil tudi knjižnico in oddelek za srednji vek. Vseskozi je bil tudi pomemben član Slovenskega kluba. Iz Bosne je odšel v Makedonijo, kjer je služboval kot univerzitetni profesor v Skopju. Čas druge svetovne vojne je preživel v Beogradu, leta 1946 se je vrnil v Slovenijo in postal na Filozofski fakulteti v Ljubljani profesor za zgodovino Južnih Slovanov.
- Morda z izjemo Črne gore so bili v vseh deželah Slovenci v večjem številu agrarni kolonisti, gotovo najprej na Hrvaškem, zatem v Srbiji, pa v Bosni in Makedoniji. Med njimi so bili primorski Slovenci iz Makedonije kar »dvojni« agrarni kolonisti. Medtem ko so se nekateri še pred drugo svetovno vojno selili v Bosno, v širšo okolico Banjaluke, so drugi po drugi svetovni vojni dobili zemljo v Vojvodini, zlasti v Gudurici, spet tretji so se ali neposredno ali prek postanka v Vojvodini vrnili v svoje primorske ali vsaj druge slovenske kraje.
- Slovenci so ves čas ustanavljali kulturna društva, kjerkoli so za to imeli ugodne okoliščine. Razen morda v Črni gor so jih ustanavljali po večjih in manjših mestih, celo ponekod na podeželju (npr. pevsko društvo »Soča« v Slatini pri Banjaluki). Posebna vrsta slovenskih oziroma slovensko-hrvaških društev, ki so jih ustanavljali preganjani Primorci, Istrani in Rečani, je nastala širom po bivši Jugoslaviji. Nekatera slovenska združenja so imela izrazito socialno vlogo, predvsem tista, ki naj bi skrbeli za slovenske služkinje (Zagreb, Beograd, Skopje).
- Za eno pomembnih stalnic v navzočnosti slovenstva je mogoče omeniti delovanje slovenskih redovnic in duhovnikov skoz vse obravnavano obdobje in področje. Kar nekaj visokih slovenskih duhovnikov, (nad)škofov je delovalo ne le v eni deželi: Janez Gnidovec, Alojzij Turk (Makedonija, Srbija), dr. Franc Perko (Srbija, Vojvodina, Črna gora).
- Zelo pomembna skupna poteza slovenstva v bivši Jugoslaviji je povezana s številnimi delavci in strokovnjaki, ki so tako v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji in pozneje v socialistični Jugoslaviji službeno menjavali mesto stanovanja po več deželah/republikah (železničarji, poštni, delavci, zdravniki, častniki in drugi).
- Po razpadu Jugoslavije bi kot skupno značilnost slovenstva v novih državah lahko navedli tako imenovana društva prijateljstva, ki so bila ustanovljena, da bi gojila dobre stike med narodom oziroma njunima državama. Tako so v zadnjem desetletju nastala društva slovensko-hrvaškega, slovensko-bosansko hercegovskega, slovensko-makedonskega, še nekaj prej, tik pred razpadom skupne jugoslovanske države, pa za kratek čas v Beogradu tudi društvo slovensko-srbskega prijateljstva.

Ob sklepu te sintetične zgodovinske predstavitve je treba odgovoriti na vprašanje, zakaj niso omenjena imena premnogih gotovo zelo zaslužnih Slovencev, kakršnih pravzaprav nikoli in nikjer ni manjkalo. Da, res veliko je bilo Slovencev, ki so bili pomembni v tamkajšnjem družbenem okolju in jim gre priznati ustrezno mesto v zgodovini slovenskega naroda. Toda počakajmo na nekoliko bolj vsestranske raziskovalne rezultate naše tematike, ko bo mogoče nekoliko manj tvegano izpolniti tudi to nalogo.

Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Zvezni republiki Jugoslaviji, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji na začetku 21. stoletja

Čeprav smo se že dotikali tudi sedanjosti, naj za konec poudarimo pogled na Slovence v obravnavanih deželah v zdajšnjem času, zlasti z vidika njihove medsebojne povezanosti. Prav ta vidik je namreč, če že ne najbolj, pa vsaj zelo značilen za družbeno navzočnost in življenje Slovencev v obravnavanih državah. Še nikoli do zdaj niso bili društveno samoorganizirani na slovenski narodnostni podlagi v takšnem obsegu kakor na začetku 21. stoletja.

Na omenjeno dejstvo gotovo bistveno in morda odločilno vpliva spodbuda iz Slovenije, od koder doteka prek različnih mehanizmov slovenske države tako moralna kot materialna podpora. Vsekakor ima najpomembnejšo vlogo med njimi že desetletje delujoči poseben organ Vlade oziroma Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije, ki se zdaj imenuje Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Poleg še nekaterih drugih državnih služb Urad na različne načine, skladno s peto točko Ustave Republike Slovenije, skrbi za Slovence tudi z območja nekdanje Jugoslavije.

Vsaj enakega pomena pa je zanje razmeroma ugodno ozračje, ki ga zdaj doživljajo ob društvenem samopovezovanju v drugovečinskih etničnih okoljih bivše Jugoslavije. V splošno bolj demokratičnih okoliščinah že ob koncu 20. stoletja in na začetku 21. se še v nobeni od novo nastalih držav ni zgodilo, da bi kje oblast ali kaka druga družbena ustanova ovirala delovanje ali nastajanje in oblikovanje slovenskih združenj. Nasprotno, pričevanja tamkajšnjih Slovencev razkrivajo ne le dejansko strpnost, temveč celo naklonjenost večinskega prebivalstva do že znanih ali na novo izraženih teženj Slovencev po narodnostnem kulturnem samopovezovanju. Poleg tega bistvenega spoznanja, ki ga kaže jemati kot najpomembnejše, so slovenska združenja in društva, vsaj večina, registrirana kot pravne osebe. V skladu z zakonodajo in splošnimi razmerami, zlasti z materialnimi zmožnostmi, okolje potem določeno slovensko združenje tudi podpira. Zaradi poznanih izrazito neugodnih okoliščin, ki so spremljale razpad skupne jugoslovanske države in mu sledile, so splošne razmere v teh novih državah v primerjavi s Slovenijo slabe. Že prejšnje razlike v družbenem razvoju med Slovenijo in drugimi republikami bivše Jugoslavije so se po letu 1991 še povečale, saj so ta okolja utrpela v zadnjem desetletju neprimerno večjo vsestransko škodo. Slovenci, ki živijo v novih državah na območju nekdanje SFRJ zunaj Slovenije, praviloma tudi kot njihovi državljani, delijo seveda usodo svojega življenjskega okolja, ne bi pa mogli trditi, da so kot Slovenci kot posamezniki ali na ravni kolektivnega narodno-kulturnega združevanja zatirani ali diskriminirani.

Ena od posledic razpada SFRJ (v glavnem na njene konstitutivne republike) so, med drugim, nove narodne manjšine v formalno in dejansko vsaki od novo nastalih držav. Deli vseh narodov, sicer po zvezni ustavi konstitutivnih na vsem področju bivše SFRJ, ki so ostali zunaj svojih, na novo nastalih nacionalnih držav, imajo v zdaj novo nastalih

državah, naslednicah SFRJ, po mednarodnopravnih merilih formalno status narodno-manjšinskih entitet. Čeprav to med državami, naslednicami SFRJ, še ni usklajeno, gre vsekakor za pomembno skupno zadevo, ki sodi med nasledstvena vprašanja, izhajajoča iz dejstva nekdanje skupne jugoslovanske države. Slovenci na začetku 21. stoletja živijo v vseh državah, naslednicah bivše SFRJ. Svoj novi položaj so očitno doživeli in ga doživljajo kot slovenske narodnostne skupnosti, ki želijo zlasti s kulturnim delovanjem na slovenski narodni podlagi in v sodelovanju z okoljem večinskega naroda ohranjati in uresničevati svojo narodno identiteto. Najboljši dokaz za to je gotovo pestra podoba slovenskih kulturnih društev in drugih združenj, ki so zdaj svoje že dolgo trajajoče dejavnosti ali še okrepili, nekatera pa so bila nedavno oziroma tako rekoč pravkar ustanovljena. Prostorsko razmestitev teh društev, ki jih je mogoče najti po bivši Jugoslaviji izven Slovenije ob koncu drugega leta 21. stoletja, omogoči naslednji kratek sprehod.

Največ slovenskih društev je vedno bilo in jih je tudi danes na Hrvaškem. V Zagrebu je »Slovenski dom« (dolgoletni predsednik Darko Šonc), najstarejše slovensko društvo med danes delujočimi. Društvo je vsestransko aktivno in v Zagrebu cenjeno. Že več let redno izdaja visoko kakovostno revijo *Novi odmevi* (urednik Silvin Jerman). Na Reki je »Bazovica« že praznovala 55-letnico (sedanji predsednik Marijan Keber), tj. edino slovensko društvo, ki ves čas deluje v istih prostorih, v že legendarni lastni hiši v ulici Podpinjol 43. Desetletnico je leta 2002 praznoval »Triglav« v Splitu (prvi in dosedanji predsednik Boštjan Kordiš), slovensko kulturno društvo s številnim članstvom in ugledom v dalmatinski prestolnici; vseskozi izdaja list *Planika* (pod uredniškim vodstvom Gustava Zupana) V Šibeniku imajo Slovenci tudi že uveljavljeno društvo »Dr. France Prešeren« (predsednica Mira Knežević). Vsa štiri društva so že nekaj let včlanjena v »Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem« (tudi v novem mandatu jo vodi Darko Šonc, ob podpredsedniku Francu Strašku, dolgoletnem slovenskem aktivistu iz Zagreba), v letu 2002 pa se jim je pridružilo še eno; najmlajše društvo Slovencev na Hrvaškem se imenuje »Istra« in deluje v Pulju, kjer so, vedno živeli številni Slovenci (predsednica Alojzija Slivar). V Karlovcu zdaj Slovenci nimajo društva, dejansko in formalno pa deluje v okviru Mestne knjižnice Ivan Goran Kovačić »Osrednja knjižnica Slovencev« (vodi jo Dubravka Hren), ki poleg skrbi za slovenski knjižni fond občasno prireja slovenske kulturne prireditve v Karlovcu. V letu 2001 sta bili uradno registrirani dve slovenski društvi v Dubrovniku. Najprej so ustanovili »Lipo«, ki je imela že takoj okrog 80 članov (predsednik dr. Đuro Zuančić, ob agilni tajnici Maši Butijer), potem pa je manjša skupina osnovala še društvo »Ivan Cankar« (predsednik Ivan Žerovnik, ki je kako desetletje pred razpadom skupne jugoslovanske države vodil v Dubrovniku do zdaj malo znano društvo »Triglav«). Napoveduje se ustanovitev še enega slovenskega kulturnega združenja, in sicer v Osijeku. Če se spomnimo, da so v »Oseku« mladi slovenski rojaki počastili 75-letnico Prešernovega rojstva, potem ustanavljanje slovenskega društva v Osijeku na začetku 21. stoletja niti ne more biti presenečenje.

V Bosni in Hercegovini ima društveno življenje na slovenski narodnostni podlagi že več kot stoletno tradicijo. Specifične razmere v tej državi so povzročile, da so danes Slovenci povezani razmeroma tesneje kakor drugod. V BiH formalno prevladujejo slovenska združenja, ki so po eni strani sama po sebi tudi kulturna društva, vendar je posebej poudarjeno združevanje, ki je bilo v zadnji večletni vojni nujna podlaga tudi za fizični obstoj Slovencev v BiH. Združenja so namreč nekako bolj sistematično lahko skrbela za ljudi (hrana, zdravstvena nega, organiziranje konvojev v Slovenijo). Ob koncu leta 2001 je v Sarajevu zelo intenzivno delovala »Zveza Slovencev Sarajevo«

(vodila sta jo dolgoletna aktivista Aleksander-Saša Novak in Roman Bitenc), ki je leto pozneje praznovala 10-letnico ustanovitve (sprva se je imenovala »Zveza Slovencev Bosne in Hercegovine« pod vodstvom prvoimenovanega). Zveza izdaja tudi list *Novice* (večletna urednica Metka Kraigher - Hozo). Vsaj od leta 1993 so bili organizacijsko med seboj in s Slovenijo prek svojih združenj povezani Slovenci v srednji Bosni; tam so združenja slovenskih družin, ki jih je danes prek 1000, in sicer v Zenici (Ljiljana Mihačević), v Kaknju (Joško Špringer), v Brezi (Alojz Vrhovnik), v Travniku (Amalija Zupančič) in v Vitezu (Henrik Gumilar). Povezana so v »Zvezo Slovencev Osrednje Bosne«, ki ji predseduje dolgoletni aktivist Ivan Debeljak. Nekoliko mlajša je organizacija Slovencev v severovzhodni Bosni, »Zveza Slovencev v Tuzli«, ki jo vodi večletna predsednica Slavica Pavlović. Po letu 1995 oz. koncu vojne v BiH so se organizirali Slovenci tudi v drugi entiteti države BiH, v Republiki Srbski. S sedežem v Banjaluki deluje tam dejansko od pomladi leta 1997 »Zveza Slovencev v Republiki Srbski« (sedanji predsednik Franc Sošnja), sploh prvo etnično združenje, registrirano v Republiki Srbski. V vseh omenjenih združenjih uresničujejo različne kulturne programe, v večini tudi tečaje slovenskega jezika, močno pa se povezujejo tudi z gospodarskimi in podobnimi organizacijami iz Slovenije. Poleg naštetih združenj je v BiH že skoraj devet let vsaj eno, izrazito kulturno društvo, tj. »Cankar« v Sarajevu (ustanovne zasluge pripadajo zlasti Stanku Koblerju, zdaj mu predseduje Ljiljana Testen). Poleg širše poznanega pevskega zbora in drugih sekcij je potrebno poudariti, da v društvu že vseskozi prirejajo tečaje slovenskega jezika za otroke in odrasle, ki jih je v glavnem vodila in jih še vodi Ana Božanović, tudi skoraj pet let predsednica društva. Njeni učenci so z listom *Planinček* na lanskem natečaju dosegli prvo mesto med primerljivimi listi, ki jih izdaja slovenski izseljenski podmladek v Evropi. Upravičeno pa je »Cankar« ponosen tudi na revijo Zora Cankarjeva (večletni urednik Juraj Martinović).

Če izvzamemo Črno goro, kjer ob vedenju podpisane, tudi danes (še) ni slovenskega društva, so si jih Slovenci ustanovili prav po vseh drugih nekdanjih republikah. V Zvezni republiki Jugoslaviji imajo Slovenci na začetku 21. stoletja dve kulturni društvi, obe v Srbiji (eno v Novem Sadu v Vojvodini, drugo v Beogradu). Najprej je leta 1997 nastalo novosadsko »Društvo Slovencev«, leta 1999 poimenovano »Društvo Slovencev Kredarica v Novem Sadu« (prvi in dosedanji predsednik Franc Cevc je bil maja 2003 izvoljen za »doživljenskega častnega predsednika«, od tedaj društvo vodi Albert Kužner), ki je imelo sprva 22 članov, po štirih letih delovanja pa 400. Izdaja tudi svoj bilten *Kredarica* (urednica Zlatica Radisavljević). Podobno kakor v drugih društvih imajo pevski zbor, organizirani pouk slovenskega jezika, pomagajo pri pridobivanju slovenskega državljanstva, vstopnih dovoljenj za potovanje v Slovenijo, s katero so predvsem po predsednikovi zaslugi postavljene že mnoge vezi. Sredi leta 2002 je vzniknilo in bilo zatem kmalu tudi registrirano »Društvo Sava, društvo Slovencev v Beogradu« (predsednica Anica Szabo), pri čemer naj bi ime reke Save simboliziralo povezanost Slovenije in Srbije, Slovencev v Sloveniji in Slovencev v Srbiji. V oporo novoustanovljenemu društvu je gotovo skoraj sočasno odprto veleposlaništvo Republike Slovenije v Beogradu in slovensko duhovništvo (najvišji predstavnik katoliške cerkve na območju Srbije in Črne gore je, po nadškofu Francu Perku, ponovno Slovenec, nadškof Stanislav Hočevar) in redovnice. Društvo ima začasno shajališče v župnišču Cerkve blažene Device Marije. Kdor ve, da je bilo zlasti med svetovnjima vojnoma razmeroma veliko Slovencev tudi na Kosovu, bi mogoče tudi tam pričakoval kako slovensko kulturno društvo. Toda nemirni časi, v katerih živi ta dežela, seveda slabo vplivajo na morebitno kaj sorodnega. Malo pred razpadom SFRJ pa je bilo tudi tam zaznati združevanje Slovencev; v Peči so se, vsaj priložnostno ob maši sestajale

sestre usmiljenke, slovenske nune, ki jih je leta 1988 vsaj deset med seboj govorilo »lepo slovensko«.

V Makedoniji je slovensko kulturno društvo »France Prešeren« nastalo in bilo tudi registrirano leta 1994 (od začetkov mu predseduje dr. Amalija Jovanović). Ustanovili so ga seveda Slovenci v Skopju, kjer jih sploh več kot polovica od nekaj sto Slovencev, popisanih v Makedoniji. »Združenje France Prešeren« je društvo odprtega tipa, vanj se včlanjujejo poleg Slovencev in njihovih družinskih članov tudi drugi ljudje, ki so ali želijo biti povezani s Slovenijo. Društvo ima mešan pevski zbor, ki je že večkrat nastopal po Makedoniji in Sloveniji, knjižnico, organizira tečaje slovenskega jezika (za tamkajšnje Slovence in druge poslovneže, ki rabijo slovenščino v stikih s Slovenijo, bodoče študente v Sloveniji), prireja družabne proslave, sodeluje z državnimi ustanovami v Sloveniji in z Veleposlaništvom Republike Slovenije v Skopju.

S tem zaključujem najavljeni sprehod med slovenskimi kulturnimi društvi in združenji, ki jih je mogoče najti na območju nekdanje SFRJ zunaj Slovenije na samem začetku 21. stoletja. Kljub tudi morda nekaterim upravičenim pomislekom sem se vendarle odločila, da poimensko omenim njihove vodilne slovenske aktiviste. Predvsem zato, ker je v današnjih življenjskih okoliščinah potrebno ceniti predano delo posameznikov in posameznic, ki povsod vlagajo veliko življenjske energije za korist teh društev. Gotovo sem pri tem spregledala koga, ki bi moral biti prav tako deležen omembe; morebitni spodrselj gre pripisati le moji, morda pomanjkljivi informiranosti.

* * *

Sedanji trenutek slovenstva v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori in Makedoniji je seveda v celoti vpet tudi v prihodnost, saj ne kaže, kakor sem si prizadevala pokazati, da bi se Slovenci kar prepustili spontanemu asimilacijskemu procesu večinskega etničnega okolja. V novih državah na območju nekdanje Jugoslavije so se kot tamkajšnji državljani in kot ljudje, zahvaljujoč tudi opisanim zgodovinskim okoliščinam, v glavnem uspešno integrirali. Očitno pa si še vnaprej želijo ostati tudi Slovenci.

Viri in literatura

Dokumentarno projektno gradivo

1992 Arhivski fond projekta *Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije izven Slovenije*. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

Kržišnik - Bukić, V.

1992 O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991, *Razprave in gradivo*, št. 26–27: 172–199.

Jerman, S., Todorovski, I.

1999 Slovenski dom v Zagrebu 1929 – 1999. *Zagreb*.

Plevnik, D.

1998 *Slovenci na Hrvaškem*. Črnomelj-Metlika.

Slovenci v Hrvaški

1995 *Slovenci v Hrvaški*. Zbornik skupine avtorjev (ur. V. Kržišnik – Bukić). Ljubljana.

Žvan, B.

1932 *Slovenci v Beogradu*. Beograd.

*Summary***Slovenes in Croatia, Bosnia-Herzegovina, Serbia and Montenegro, and Macedonia between past and present**

Slovenes have migrated to all republics of former Yugoslavia and at the moment of the dissolution of the common state in 1991 they suddenly became an ethnic minority in the new nation states of Croatia, Bosnia-Herzegovina, Federal Republic of Yugoslavia (consisting of two former Yugoslav republics, Serbia and Montenegro) and Macedonia. They were naturally not happy with this politically and socially different situation. Since it has been a decade since they have been living in these new circumstances the author has decided to dedicate this article to them.

In the 18th and especially in the 19th centuries Slovenes lived only in Croatia, mostly in the area close to the border between Croatia and Slovenia. Established for political reasons, this border had been stable for centuries. Slovenes living in Istria, Reka, Zagreb and in some other smaller towns therefore represented an autochthonous, and also the largest, ethnic minority in Croatia. With the exception of Slovenes in Sarajevo (Bosnia-Herzegovina) all other Slovenes living in other parts of former Yugoslavia could probably be termed immigrants. Wherever they lived and in whatever time period, Slovenes have always been considered honest, good workers and experts in their own field. This stereotype has survived to the present.

Whatever part of former Yugoslavia they live in, Slovenes associate with one another on the basis of ethnic adherence. Trying to preserve and cultivate their Slovene language and customs, as well as the emotional attitude towards their original homeland, they are (more than ever) organized in different cultural clubs. The article describes as many of their past and present associations and clubs, as well as their leaders, as possible. It was the author's decision to write it as an acknowledgement of their well-deserved voluntary work for the preservation of Slovene collective identity in the area of former Yugoslavia.